

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
КАФЕДРА ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ВИКОНАВСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з науково-методичної
та навчальної роботи

О. Б. Жильцов

2016 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ФОРТЕПІАНО

II курс

Галузь знань – 0202 «Мистецтво»

Напрямок підготовки – 6.020204 «Музичне мистецтво»

Професійне спрямування «Сольний спів»

Освітній рівень – перший (бакалаврський)

Інститут мистецтв

2016 – 2017 навчальний рік

Розподіл годин звірено з робочим навчальним планом. Структура типова.
Заступник директора з науково-методичної
та навчальної роботи

А.О. Таранник

Робоча програма навчальної дисципліни «Фортепіано» для студентів II курсу галузі знань 0202 «Мистецтво» напряму підготовки 6.020204 «Музичне мистецтво» професійного спрямування «Сольний спів» першого (бакалаврського) освітнього рівня.

Розробник:

Економова Ольга Серафимівна, старший викладач кафедри інструментально-виконавської майстерності Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка;

Корзун Валентина Володимирівна, старший викладач кафедри інструментально-виконавської майстерності Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри інструментально-виконавської майстерності Інституту мистецтв

Протокол від «07» вересня 2016 року № 1

Завідувач кафедри інструментально-виконавської майстерності

_____ О.С. Плохотнюк
(підпис)

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА.....	4
СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	5
I. Опис предмета навчальної дисципліни	5
II. Тематичний план навчальної дисципліни	6
III. Програма навчального курсу	7
IV. Навчально-методична карта дисципліни	9
V. Система поточного та підсумкового контролю	10
VI. Методи навчання	14
VII. Методичне забезпечення курсу	14
VIII. Екзаменаційні вимоги	14
IX. Орієнтовний репертуар	14
X. Рекомендована література	16
Основна література	16
Додаткова література	17

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Робоча програма для II курсу навчальної дисципліни «Фортепіано» є нормативним документом Київського університету імені Бориса Грінченка, який розроблено на основі освітньої програми підготовки бакалавра галузі знань 02 «Культура і мистецтво» напряму підготовки 025 «Музичне мистецтво» професійного спрямування «Сольний спів».

Навчальна дисципліна «Фортепіано» містить такі розділи:

- теоретичний (реалізується у ході індивідуальних занять із кожним студентом залежно від його здібностей та попередньої музичної підготовки);
- практичний (здійснюється в ході індивідуальних аудиторних занять у процесі вивчення музичних творів та їх художнього виконання);
- самостійна робота студентів (реалізується в конкретних завданнях для самостійного опанування у позааудиторних індивідуальних заняттях).

Мета навчального курсу – формування *інструментально-виконавської компетентності* майбутніх солістів-вокалістів та керівників вокальних ансамблів у процесі засвоєння фортепіанних творів.

Завдання навчального курсу:

- опанування студентом-вокалістом техніки гри на музичному інструменті;
- оволодіння інтерпретаційними уміннями у процесі роботи над фортепіанними творами;
- розвиток музичних здібностей студентів (музичний слух, музична пам'ять, відчуття метроритму тощо);
- засвоєння методів роботи над музичним твором;
- розвиток інтелектуальної, естетичної і духовної сфер студента на високохудожніх зразках вітчизняної і зарубіжної музики.

Вивчення дисципліни «Фортепіано» сприяє формуванню у студентів таких фахових та загальних *компетентностей*:

– *інструментально-виконавська* (уміння грати на фортепіано вокальні вправи з супроводом модулюючи у всі тональності (вгору і вниз); здатність грати по нотах і підбирати на слух нескладний акомпанемент до вокалізів та вокальних творів);

– *музично-теоретична* (уміння читати нотний текст з аркуша; володіння навичками сольфеджування одноголосного й багатоголосного музичного матеріалу; розвиненість внутрішнього слуху; здатність застосовувати у процесі навчання та фахової діяльності знання з теорії музики, гармонії, аналізу музичних форм, поліфонії; сформованість музично-теоретичного тезарусу);

– *самоосвітня* (здатність до самостійної пізнавальної діяльності, самоорганізації та саморозвитку; спрямованість на розкриття особистісного творчого потенціалу та самореалізацію у фаховій діяльності; прагнення до особистісно-професійного лідерства та успіху).

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

I. ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ФОРТЕШАНО»

Курс	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
<p>Кількість кредитів відповідних ECTS 2</p> <p>Кількість змістових модулів: 2</p> <p>Загальна кількість годин: 60</p> <p>Кількість годин на тиждень: 1</p>	<p>Шифр та назва галузі знань: 0202 – «Мистецтво»</p> <p>Шифр та назва напрямку підготовки: 6.020204 – «Музичне мистецтво»</p> <p>Професійне спрямування «Сольний спів»</p> <p>Освітній рівень: перший (бакалаврський)</p>	<p>Обов'язкова дисципліна</p> <p>Рік підготовки: 2</p> <p>Семестри: 3 – 4</p> <p>Аудиторні (практичні) заняття: 33 год.</p> <p>Самостійна робота 0 год.</p> <p>Модульний контроль: 2 год.</p> <p>Семестровий контроль 25 год.</p> <p>Види підсумкового контролю: Екзамени –III сем.</p>

II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ФОРТЕПІАНО»

II курс								
№ тем	Назви теоретичних/практичних розділів	Кількість годин						
		Разом	Аудиторних	Лекційних	Семестровий контроль	Практичних	Модульний контроль	Самостійна робота
III СЕМЕСТР								
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4: Основні компоненти початкової інструментальної підготовки								
4.1	Принципи оволодіння інструктивно-технічним матеріалом	10	10			10		
4.2	Аналіз побудови мелодико-ритмічної лінії музичної тканини	9	9			9		
	МКР	1					1	
	Семестровий контроль	25			25			
Усього за III семестр		45	19			25	19	1
IV СЕМЕСТР								
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5: Основні компоненти практичної та технічної підготовки								
5.1	Формування навичок підбору на слух, акомпанування, транспонування інструментальних творів	7	7			7		
5.2	Виконавський аналіз та специфіка інтерпретації творів різних жанрів	7	7			7		
	МКР	1					1	
<i>Разом</i>		15	14			14	1	
УСЬОГО		60	33			33	2	

III. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Змістовий модуль 4

Музичне мислення музиканта-інструменталіста

Тема 4.1. Принципи оволодіння інструктивно-технічним матеріалом

Індивідуальний підбір інструктивно-технічного матеріалу. Особливості фразування. Пошук ефективних шляхів подолання технічних складнощів. Розвиток різних видів техніки. Здобуття необхідних навичок педалізації, яка залежить від стилю і характеру творів. Формування володіння різними ритмічними формами. Піаністична пластика.

Основна література: 7, 8.

Додаткова література: 9-11, 16-17.

Тема 4.2. Аналіз побудови мелодико-ритмічних ліній музичної тканини

Складники музичної тканини (мотив, фраза, речення тощо). Гармонічний аналіз мелодико-ритмічних ліній музичної тканини в інтонаційному розвитку. Формування навичок володіння кантиленною гнучкістю та природністю інтонації. Гармонізація мелодії з використанням елементів імпровізації. Ритмічні формули. Кульмінації: динамічні та смислові.

Основна література: 4, 8.

Додаткова література: 10-11, 13, 16-17.

Змістовий модуль 5

Основні компоненти практичної та технічної підготовки

Тема 5.1. Формування навичок підбору на слух, акомпанування, транспонування вокальних та інструментальних творів

Провідна роль слухової сфери. Методи навчання гри по слуху. Письмове зорове та слухове транспонування. Транспонування зі збереженням аплікатури основної тональності. Кадансові обернення в різних мелодійних та ритмічних варіантах. Навички ритмової та мелодійної імпровізації. Створення власної виконавської концепції та шляхи формування виконавського задуму. Єдність смислових та динамічних кульмінацій. Відповідність акомпанементу (інтонації, фактури, артикуляції) змістовому наповненню вокального твору.

Основна література: 3.

Додаткова література: 9-11, 16-17.

Тема 5.2. Виконавський аналіз та специфіка інтерпретації творів різних жанрів

Поліфонія: побудова структури тем, відповіді та протиставлення у поліфонічних творах. Інтермеції та їхні різновиди. Розвиток поліфонічного слуху: вміння почути самостійність і виразність кожного голосу. Розробка репризи поліфонічних творів та їхні різновиди. Інтонування поліфонічних творів. Твори великої форми: структурний аналіз творів. Специфіка інтерпретації творів. Побудова музичної форми. Різноманіття прийомів звуковидобування, драматургія контрастних образів.

Основна література: 1, 4, 14.

Додаткова література: 10-11, 16-18.

**IV. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ
«ФОРТЕПІАНО»**

II курс

**Практичні заняття – 33 год. Самостійна робота – 0 год.
Модульний контроль – 2 год. Семестровий контроль – 25 год.
Аудиторні заняття – 33 год.**

	III семестр		IV семестр	
Модулі	Змістовий модуль 4		Змістовий модуль 5	
Назва модуля	Музичне мислення музиканта-інструменталіста		Основні компоненти практичної та технічної підготовки	
К-сть балів за модуль	224,5 балів		172 балів	
Заняття	1 – 10	11 – 19	1 – 7	8 – 14
Теми занять та кількість балів	Принципи оволодіння інструктивно-технічним матеріалом	Аналіз побудови мелодико-ритмічних ліній музичної тканини	Формування навичок підбору на слух, акомпанування, транспонування інструментальних творів	Виконавський аналіз та специфіка інтерпретації творів різних жанрів
Відвідування	5 б.	4,5 б.	3,5 б.	3,5 б.
Робота під час занять	100 б	90 б	70 б	70 б
Самостійна робота				
Види поточного контролю	25 б.		25 б.	
Рейтинговий бал	Всього без урахування коефіцієнту – 224,5 балів		Всього без урахування коефіцієнту – 172 балів	
Підсумковий контроль	Екзамен За I, II та III семестри – 628 балів			
Коефіцієнт	Коефіцієнт – 10,47			

V. СИСТЕМА ПОТОЧНОГО Й ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Навчальні досягнення бакалаврів з дисципліни «Фортепіано» професійного спрямування «Сольний спів» оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь і навичок.

Контроль успішності студентів з урахуванням поточного і підсумкового оцінювання здійснюється відповідно до навчально-методичної карти, де зазначено види контролю.

Кожний модуль включає бали за відвідування занять, поточну роботу на практичних (індивідуальних) заняттях, виконання самостійної роботи, модульну контрольну роботу (модульне контрольне прослуховування). Модульний контроль знань здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу модуля.

Розподіл балів за видами навчальної діяльності

II курс

III семестр

№ п/п	Вид діяльності	Максимальна кількість балів за одиницю	Кількість одиниць	Сума балів
1.	Відвідування практичних занять	0,5	19	9,5
2.	Робота на практичному занятті	10	19	190
3.	Виконання модульної контрольної роботи (модульне контрольне прослуховування)	25	1	25
4.	Самостійна робота (виконання домашнього завдання)	-	-	-
Усього за III семестр				224,5
Усього до екзамену (за I,II та III семестри – 628)				
Коефіцієнт				10.47
Екзамен				40

IV семестр

№ п/п	Вид діяльності	Максимальна кількість балів за одиницю	Кількість одиниць	Сума балів
1.	Відвідування практичних занять	0,5	14	7
2.	Робота на практичному занятті	10	14	140
3.	Виконання модульної контрольної роботи (модульне контрольне прослуховування)	25	1	25
4.	Самостійна робота (виконання домашнього завдання)	-	-	-
Усього за IV семестр				172

У процесі оцінювання навчальних робіт застосовуються такі методи:

- усного контролю (оцінювання рівня сформованості інструментально-виконавських умінь студентів у процесі виконання на фортепіано навчального завдання відповідно до програми навчального курсу);
- самоконтролю (самоаналіз, самооцінка та самокоригування студентом своїх музично-виконавських дій).

Шкала оцінювання студентів на заліках та екзаменах із фортепіано – 100-бальна.

Порядок переведення рейтингових показників успішності в європейську шкалу ECTS

Рейтингова оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
A	90 – 100 балів	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов’язкового матеріалу з можливими незначними недоліками
B	82 – 89 балів	Дуже добре – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов’язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
C	75 – 81 балів	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69 – 74 балів	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
E	60 – 68 балів	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
FX	35 – 59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
F	1 – 34 балів	Незадовільно з обов’язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

**Розподіл балів за темами змістових модулів,
що присвоюються студентіві упродовж вивчення навчального курсу
«Фортепіано»**

II КУРС					
III СЕМЕСТР			IV СЕМЕСТР		
Змістовий модуль 4 (практичні заняття)		МП 1	Змістовий модуль 5 (практичні заняття)		МП 1
Тема 4.1	Тема 4.2		Тема 5.1	Тема 5.2	
105	94,5	25	73,5	73,5	25
224,5 балів			172 балів		
Усього за період роботи до екзамену (за I, II та III семестри) – 628 балів. Коефіцієнт – 10,47. Екзамен – 40 балів			-		

VI. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

I. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

1. За джерелом інформації:

- *словесні*: пояснення, розповідь, бесіда.
- *наочні*: спостереження, ілюстрація, демонстрація.
- *практичні*: вправи.

2. За логікою передачі і сприймання навчальної інформації: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.

3. За ступенем самостійності мислення: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

4. За ступенем керування навчальною діяльністю: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів: з книгою; виконання індивідуальних навчальних проектів.

II. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності (навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуацій зацікавленості тощо).

VII. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ

1. Робоча навчальна програма з дисципліни .
2. Нотна література.
3. Мистецтвознавча література з проблем інструментального виконавства.
4. Методична література з навчання гри на фортепіано.
5. Аудіо- та відеозаписи занять і концертних виступів видатних педагогів та виконавців

VIII. ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ВИМОГИ

1. На екзамені по завершенні третього семестру студент повинен продемонструвати: 4 легкі музичні твори (народні пісні, п'єси танцювального характеру, п'єси з елементами поліфонії, етюди, ансамблі тощо).

IX. ОРІЄНТОВНИЙ РЕПЕРТУАР

Етюди

Беренс Г. Тв.70.50 маленьких фортепіанних п'єс без октав: №№31,33, 43, 44, 47, 48, 50.

Беркович І. Альбом "Юний музикант". Розд. 4. Етюди: №№ 11- 21. Маленькі етюди: №№ 15- 32.

Гедіке О. Тв. 6. 20 маленьких п'єс для початківців: № 5. Тв. 32. 40 мелодійних етюдів для початківців: №№ 11, 12, 15, 18, 19, 24. Тв. 46. 50 легких п'єс для фортепіано. Зош.2: №27 Тв. 47. 30 легких етюдів: №№ 2, 7, 15. Тв. 59. Етюд № 14.

Гнесіна О. Етюди на стрибки: №№ 1- 4.

Гречанінов О. Тв. 98. Дитячий альбом: Етюд Мі мажор. Тв.123. Намисто: Етюд Соль мажор.

Зірінг В. Тв. 36. Етюд № 2.

Лекуппе Ф. Тв. 17. Азбука. 25 легких етюдів: №№ 3, 6, 7, 9, 18, 21, 23.

Лемуан А. Тв. 37. Етюди №№ 1, 2, 6, 7, 10, 17, 27.

Лешгорн А. Тв. 65. Вибрані етюди для початківців: №№ 3, 5-7, 9, 27, 29.

Черні К. Вибрані фортепіанні етюди. Під ред. Г.Гермера. Ч.1: №№ 10, 11, 13-18, 20, 21, 23- 29, 40.

Етюди для фортепіано. Вип. 2. Ред. В. Дельнової (за вибором).

П'єси

Аверченко А. Три мініатюри.

Барток Б. Дітям. Зош. 1: №№ 1- 3, 5- 7. Мікрокосмос. Зош.1, 2 (за вибором).

Беркович І. Румунська пісня.

Бетховен Л. Екосези: Мі-бемоль мажор, Соль мажор .

Благой Д. Альбом п'єс. Зош. 1: Прогулянка, Жарт.

Бойко Р. Маленька сюїта: Зелені карпати, Стара хата, Думка .

Виноградов Ю. Танок ляльки.

Волков В. 30 п'єс для фортепіано Вечірня пісня. Чотири п'єси.

Гайдн І. Менует Соль мажор.

Гедіке А. Тв. 6. №№ 5, 8, 15, 19. Тв. 58. Прелюдія.

Гендель Г. Арія ре мінор, Менует мі мінор.

Глієр Р. Арлекін.

Гнесіна О. П'єси- малюнки: № 10. Казочка.

Голубєв Є. Тв. 27. Колискова.

Гречанінов О. Тв. 98. Дитячий альбом (твори за вибором).

Тв. 123. Намисто (за вибором).

Дваріонас Б. Маленька сюїта: Прелюдія

Дроздов О. В Башкирії, Українська пісня

Жербін М. Косолапий ведмедик

Жилінський А. Дятел та зозуля, Танок

Кабалевський Д. Тв. 27. Вибрані п'єси: Старовиний танок.

Поліфонічні твори

Бах І.С Нотний зошит Анни Магдалени Бах: Менует Соль мажор, Менует ре мінор, Волинка Ре мажор, Полонец соль мінор № 2.

Бем Г. Менует.

Бланжині Ф. Арієта.

Беркович І. Поліфонічні п'єси.

Гендель Г. Дві сарабанди: Фа мажор, ре мінор. Менует.
Гольденвейзер О. Тв. 16. № 13 Фугета.
Кореллі А. Сарабанда.
Кригер І. Менует.
Лисенко М. Українська пісня.
Павлюченко В. Фугета.
Свиридов Г. Альбом п'єс для дітей: Колискова пісенька.
Слонов Ю. П'єси для дітей: Прелюдія.
Шишаков Ю. Канон.
Щуровський Ю. Канон.

Твори великої форми

Беркович І. Школа гри на фортепіано: Сонатина Соль мажор.
Бетховен Л. Сонатина Соль мажор, ч.1, 2.
Благой Д. Альбом п'єс: Маленькі варіації соль мінор.
Гедіке О. Тв. 36. Сонатина До мажор, Тв. 46. Тема з варіаціями.
Діабеллі А. Сонатина Фа мажор.
Жилінський А. Сонатина Соль мажор.
Жупанович Л. Варіації на тему дитячої пісні.
Кабалевський Д. Тв. 51. Варіації Фа мажор.
Клементі М. Тв. 36. №1. Сонатина До мажор.
Лукомський Л. Сонатина Ре мажор.
Плейель І. Сонатина Ре мажор.
Раков М. Сонатина Ре мажор.
Салютринська Т. Сонатина Соль мажор.

Х. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Алексеев А. Д. Методика обучения игре на фортепиано. – М.: Музыка, 1978. – 287 с.
2. Баренбойм Л. А. Путь к музицированию. – 2-е изд. – Л.: Сов. композитор, 1973. – 270 с.
3. Ветлугина Н. А. Музыкальное развитие ребенка. – М.: Просвещение, 1968. – 243 с.
4. Голубовская Н. И. Искусство педализации. – Л.: Сов. композитор, 1985. – 96 с.
5. Кабалевський Д. Б. Як розповідати дітям про музику. – К.: Муз. Україна, 1982.
6. Кременштейн Б. Л. Воспитание самостоятельности учащегося в классе специального фортепиано. – М.: Сов. композитор, 2003. – 120 с.
7. Курковский Г. В. Питання фортепіанного виконавства. Збірник статей. – К.: Муз. Україна, 1983. - 13

8. Либерман Е. Я. Работа над фортепианной техникой. – М.: Искусство, 1985. – 144 с.

Додаткова література

9. Маккиннон Л. Игра наизусть. – М.: Искусство, 1967. – 144 с.

10. Мартинсен К. А. Индивидуальная фортепианная техника (на основе звукотворческой воли) \ Карл Адольф Мартинсен; [пер. с нем. В. Л. Михелис]; ред. Г. М. Когана. – М.: Музыка. 1966. – 217 с.

11. Мартинсен К. А. Методика индивидуального преподавания игры на фортепиано / Карл Адольф Мартинсен; [пер. с нем. В. Л. Михелис]; ред. Л. И. Ройзмана. – М.: Музыка, 1977. – 127 с.

12. Метлов Н. А. Музыка детям. – М.: Музыка, 1985. – 144 с.

13. Милич Б. Е. Воспитание ученика-пианиста в 5-7 классах ДМШ. – К.: Муз. Україна, 1982. – 86

14. Нейгауз Г. Г. Об искусстве фортепианной игры. Записки педагога – М.: Музыка, 1982. – 298 с.

15. Падалка Г. М. Учитель, музыка, діти. – К.: КГПИ, 1982. – 144 с

16. Савшинский С. И. Работа пианиста над музыкальным произведением / Самарий Ильич Савшинский. – Л.: Музыка, 1964. – 187 с.

17. Савшинский С. И. Работа пианиста над техникой / Самарий Ильич Савшинский. – Л.: Музыка, 1964. – 106 с.

18. Тимакин Е. М. Воспитание пианиста. Методическое пособие. – М.: Музыка, 1989. – 144 с.

19. Цыпин Г. М. Обучение игре на фортепиано. – М.: Сов. композитор, 1994. – 176 с.